

YVONNE HIRDMAN

Rosa Mayreders stora förtvivlan. En analys av det kvinnovetenskapliga dilemmat samart – särart.

Med utgångspunkt i Lena Eskilssons avhandling om Fogelstadgruppen diskuterar Yvonne Hirdman begreppen särart/samart. Hon menar att Fogelstadkvinnorna inte upplevde eller erkände motsägelsefullheten mellan de båda ståndpunkterna, utan blandade och gav friskt från dessa argumentationskällor. Särartens och samartens tal får olika konsekvenser beroende på tid, plats och situation, menar hon.

»Såriga punkten tycks vara kvinnosaken, jag blir så osäker när jag tankenalkas den. Måste hitta inre formeln som tar fram tron på mening och mål igen. För den finns där.¹

Pingsten 1936 fick Fogelstadförbundet besök av en norska, fröken Eli Ingelsson. Medan vårdagen skred fram talade fru Ingelsson över temat »vår delaktighet i historien». Det kvarlämnade materialet säger just inte mycket om vad Eli Ingelsson ansåg att »vår» delaktighet bestod av. Det säger emellertid något om vad hon ansåg kvinnor vara för slag. Jag återger delar ur protokollets staccato:

»Kvinnligt psyke och kvinnointresse har varit utanför samhället. /.../ Vi kvinnor har emellertid mycket att ge inte bara som husmödrar utan som världsmödrar /.../ Stora uppgifter göra kvinnors särart gällande t ex i kampen för freden.»

Norskan talade särartens klarspråk. I diskussionen blev det protester mot denna bild av kvinnlighet. Eva Andréen-Svedberg t ex tog tillrorda och menade att

»vi inte har någon anledning att ställa oss i särklass. Skillnaderna mellan män och kvinnor (var) överdriven. Den är ofta större mellan två

individer än mellan en man och en kvinna. Vi ska inte försöka få fram olikheterna, utan i stället låta det mänskliga komma fram och olikheterna komme inte att framträda».

Och Eva Andréen-Svedberg fick medhåll av Kerstin Hesselgren som underströk hur olyckligt det blev för kvinnor i arbetslivet med denna »klyvning i s k manligt och kvinnligt».

Så uttrycktes två feministiska ståndpunkter denna pingst på Fogelstad, klart och entydigt och de kan enkelt ordnas under de dikotoma begreppen samart – särart. Vi ser tydligt hur rimliga begreppen är för att beskriva skillnaderna i uppfattning av det s k kvinnliga. De är till hjälp. De beskriver en motsättning. De visar på en öppen spänning.

Så är inte alltid fallet – vilket de flesta kvinnohistoriker väl vet som sysslar med ett ideologiskt, feministiskt material. Tvärtom verkar »talet om det kvinnliga» (för att låna Margareta Lindholms uttryck²) vara perforerat av oskuldsfullt (?), vardagligt orena blandningar av dessa ståndpunkter. Det gäller i högsta grad de kvinnor som stod bakom Fogelstadförbundet, Elisabeth Tamm, Ada Nilsson, Honorine Hermelin, Elin Wägner och Kers-

tin Hesselgren – den berömda konstellationen.

Vad innebar dessa två ståndpunkter för och inom denna grupp? Vilken roll spelade de – politiskt, feministiskt? Det är, menar jag, några av de viktigaste frågor man kan ställa till materialet som historien om Fogelstadkvinnorna ska bygga på.

Den historien finns nämligen i stora drag skriven av Lena Eskilsson i avhandlingen *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad* (Carlssons 1991). Det är också Lena Eskilssons (L.E.) avhandling som inspirerat denna artikel, eftersom jag i egenskap av opponent drevs att fördjupa mig i detta stycke viktig svensk kvinnohistoria. Det innebär också att artikeln, framförallt dess första del, har karaktären av en recension.

De två ståndpunkterna spelar ingen huvudroll i L.E:s arbete. De har emellertid ändå spelat en implicit roll, vilket jag ska försöka visa nedan. Denna outtalade problematik får konsekvenser på ett sätt som det i sig är viktigt för oss inom kvinnoforskningen att förstå. Det är därför som min granskning nedan kanske kan uppfattas som onödigt hård och kritisk. Syftet är emellertid (kvinno)vetenskapens: att förstå något som man anser vara av största vikt. Eftersom det är en problematik som är i centrum, innebär det att min recension helt koncentreras kring den och att foljaktligen andra aspekter inte tas upp. Denna renodling skymmer därför de förtjänster som denna bok har – dess lätläshet, översiktlighet och framförallt avsnittet kring undervisningen på Fogelstad. Det innebär vidare att recensionen så småningom övergår i en artikel kring begreppsparet samart/särart utifrån Fogelstadgruppens mellankrigsempiri.

I. Kritik av de vetenskapliggjorda Fogelstadkvinnorna

Den retoriska dispositionen

Orden från pingsten 1936 står inte att läsa i L.E:s avhandling. De är hämtade ur Fogel-

stadförbundets protokoll, vilka finns på Kvinnohistoriska samlingarna i Göteborg. Det är ett medvetet val från L.E:s sida som hänger samman med avhandlingens uppläggning. Den präglas av en mycket stor respekt inför dessa historiska figurer som utgjorde den s k Fogelstadgruppen. Tyvärr är en sådan respekt inte fruktbar ur ett vetenskapligt perspektiv. Ibland är det rent av som om Ada Nilsson själv bestämmer vad som ska skrivas och håller i pennan – eller slår på tangenterna – när L.E drar upp dispositionen. Ty läser man Ada Nilssons lilla skrift, *Barrikaden valde oss. 25 år ur en kämpande förenings historia* från 1940, jämte L.E:s bok så löper historierna ganska parallella: Här finns presentationen av de fem, här finns historiken över föreningen Frisinnade kvinnor som blir Förbundet Frisinnade kvinnor vilket i sin tur förvandlas till Svenska kvinnors vänsterförbund på 30-talet. Här finns den heroiska berättelsen om tidskriften Tidevarvet och här finns, förstås, den stora manifestationen, den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad under tioårsperioden 1925 – 1935.

Troheten mot dessa historiska figurer innebär vidare att historierna som berättas blir lite ytliga och riskerar att bli ointressanta. Och hur kan det bli annat, när det på 250 sidor ska sägas något lite om alla dessa kvinnor, institutioner, program, politiska manifestationer etc vilka var för sig kunnat vara värda var sin avhandling?³

Hos L.E respekteras emellertid inte bara dessa institutioners mytologi: t ex att inte välja in Ebba Holgersson i Fogelstadgruppen⁴, eller att beskriva »jorden och freden» som de viktigaste politiska frågorna. Här respekteras också framställningssättet, språket, retoriken. Därmed riskerar man att få deras egen glansbild i »vetenskaplig» förpackning.

Så blir dispositionen retorisk i den mening att L.E följer den interna retorikens mönster, något som blott skenbart döljs i avhandlingens inledande kapitel, där (s 14) L.E menar att det varit tre frågor som styr avhandlingen: 1) vad ville dessa kvinnor med rösträtten? 2) vilka idéer och föreställningar om kvinnlighet och samhälle vägledde de av? och 3) hur såg de projekt ut där visionerna kom till uttryck? I själva verket är det endast den tred-

Frisinnade Kvinnors Riksförbund

inbjuder till

Offentliga möten

Söndagen den 20 Maj 1928

Om Frisinnade Kvinnors Riksförbunds program

och ställning till 2:a kammarvalet 1928

talar

I Borås: Fröken Jenny Johansson, Borås, Fröken Greta Cardell, Göteborg,
Doktor Ada Nilsson, Stockholm.

I Eskilstuna: Rektor Honorine Hermelin, Fogelstad,
Yrkesinspektrisen Kerstin Hesselgren, Stockholm.

I Gävle: Fröken Hanna Landberg, Gävle, Fröken Elisabeth Tamm, Fogelstad.

I Halmstad: Fru Rut Adler, Ekered, Advokat Elisabeth Nilsson, Malmö.

I Karlskrona: Fröken Ebba Holgersson, Johannishus, Fru Elin Wägner, Stockholm.

I Kristianstad: Fru Elsa Nordlund, Kristianstad, Fröken Karin Cardell, Göteborg,
Doktor Andrea Andreen-Svedberg, Stockholm.

I Västerås: Rektor Honorine Hermelin, Fogelstad,
Yrkesinspektrisen Kerstin Hesselgren, Stockholm.

I Eskilstuna: Lokal: Söndagen den 20 maj kl. 7³⁰
Lokal: Godtemplarhuset Drobringgärd 130

Allmänheten inbjudes. Tillträdet fritt.

je frågan som kan sägas ha haft dispositionell betydelse.

LE:s tes – »Den kulturellt skapade särarten»

Så vad händer med de andra frågorna? Det fascinerande är att LE besvarar dem redan i inledningen och sedan – på ett närmast besvärjande sätt – låter dessa svar bli ett slags struktur. Det låter kanske egendomligt och jag ska därför ganska detaljerat försöka visa vad jag menar. Det är det sätt på vilket LE svarar och låter svaren verka, som jag finner mest betänkligt i hennes avhandling.

Övergripande på sidan 16 formuleras nämligen det som jag i fortsättningen kommer att kalla för LE:s tes: där slås fast Fogelstadkvinnornas gemensamma *tro på kvinnlighetens betydelse*. Denna utsaga fördjupas på sidorna 18 och 20 under rubriken »Kvinnlighetens betydelse». Och här, föregripande, talar LE om att Fogelstadgruppens verksamhet gick ut på att föra in kvinnorna i samhällslivet och politiken *därför* att de ansåg kvinnor besitta en särskild social och moralisk kompetens. Samtidigt fanns förhoppningar om ett samhälle för män och kvinnor där förhållandet mellan könen var harmoniskt och balanserat. I det historiska och kulturella läge man befann sig, såg man emellertid kvinnor som mest lämpade att leda utvecklingen mot detta ideala tillstånd. På sidan 19 får vi ytterligare en precisering. Där menar LE att FK inte var feminister i den betydelsen, att de anslöt sig till någon fast och formulerad teori om ett oföränderligt kvinnligt väsen eller om kvinnans funktion i hem och samhälle. De var däremot feminister *därför att de använde sig av en kulturbetingad kvinnlig särart för att förändra världen*.

Alltså: gruppen Fogelstad var en grupp *därför* att de delade samma fundamentala uppfattning om kvinnlighet. Det är denna uppfattning som är basen för deras handlande och deras idéer, dvs för den politiska kvinnoföreningen, för tidskriften, för skolan och för det politiska programmet med fred och jord som honnörord.³

Vid en första läsning förstod jag det så, att denna »tes» *var resultatet av avhandlingens ve-*

tenskapliga undersökning och att vi sedan skulle, i kapitel efter kapitel, få dessa uttalanden belagda och underbyggda. Men det är precis det vi inte får. Det är tvärtom så att i den empiriska undersökning som följer, så blir detta ett slags besvärjande »sanning» som LE utgår ifrån, ett faktum som fogas till framställningen – inte framgår av framställningen.

Akribin – beläggstekniken

Fundamentet ska således vara dessa kvinnors gemensamma värdering av kvinnlighet och kvinnligt medborgarskap. Det är ett viktigt påstående. Det kräver belägg, det kräver en vetenskaplig argumentering för att det förhåller sig så. Men den får vi inte. De korta biografiska skisserna över de fem (de får cirka två sidor var) tillför inte vår kunskap något utöver vad som redan var ett slags allmän kunskap för intresserade. Framförallt Elin Wägner har ju penetreat på olika sätt av olika forskare och författare och hennes kvinno-syn är onekligen en särartskvinnlighet, en syn på kvinnan som annorlunda än mannen. Men Elin Wagners särartstänkande är förankrad i ett slags biologism – det är inte tvekan om den saken. Det fascinerande blir då, att när LE ska jämkä dem samman, så vattnar hon ur Elin Wagners biologism och tillskriver henne – och de övriga, en syn på »kvinnan» som kulturellt skapad särart.

Men skisserna av de fem handlar inte om deras tankar om kvinnlighet, utan är en yttlig rekonstruktion av deras liv, där LE gör ett försök till syntes:

De kom alla från borgerliga eller överklassfamiljer, de växte alla upp på landet, de hade alla en oharmonisk barndom, de hade alla vinglande utbildningsvägar, och – kanske något förvånande med tanke på Ada Nilsson och Elin Wagners förkrigsår – de hade inte varit särskilt aktiva inom kvinnorörelsen »i mer konventionell mening».

Nå, vara hur det vill med detta senare, vilken roll menar LE att denna syntes ska spela? Är dessa gemensamma erfarenheter i bakgrund och uppväxt en förutsättning för en gemensam inställning till kvinnligheten? Det får vi inte veta. I stället blir det ett implicit antagande – antar jag – att så skulle det kunna vara.

Är det möjligen så att LE extraherar ur den gemensamma historien den gemensamma feministiska nämnaren? Dvs: Det faktum att de tillsammans startar dessa projekt måste innebära att de har en gemensam uppfattning om kvinnlighet. Åter får jag således polemisera mot ett implicit antagande eftersom LE aldrig för något resonemang kring sina »svar», sin »analys». Om det förhåller sig så, skulle jag genmäla att det inte är ett hållbart belägg. Det räcker ju med att visa på senare tiders feministiska aktiviteter och vi ser då att stor enighet råder i handling – stor oenighet i visioner och idéer bakom. Vilket i sig är av intresse, eftersom det visar på något som uppenbarligen förenar, trots motstridiga idéer.

Utifrån tesen om en gemensam uppfattning om en särartskvinnlighet – kulturbaserad – hävdar LE vidare, att såväl Tidevarvet som Förbundet Frisinnade Kvinnor utvecklades mot ett allt starkare hävdande av de kvinnliga egenskaperna. Det är en spännande tes, men en granskning av kapitlet om Tidevarvsfeminismen övertygar knappast en läsare om att den är riktig.

Tidevarvsfeminismen

Tidevarvets programförklaring den 24 november 1924 var alldeles uppenbart ett ganska defensivt samartstal:

»Strängt taget finnes det icke en från mannen skild kvinnans värld, lika lite som en från politikens och samhällets skild litteraturens, konstens, dramatikens, religionens eller spekulationens värld. Det finnes blott en enda andes värld.»

Så löd – citerad i LE:s avhandling – Tidevarvets programförklaring den 24 november 1923. Läser man ännu en bit – inte citerad i LE:s avhandling – får man ännu pregnantare målformulering för de liberala kvinnornas nya tidskrift:

»den vill vara en mötesplats, en arena, där män och kvinnor jämbördigt strida för en liberal åskådning och söker nå fram till dess tillämpning i samhällsliv och lagstiftning.»

Men vi läser ytterligare ett annat stycke, en ledare av Elisabeth Tamm, – inte citerad i LE:s avhandling – får vi veta, att »det var inte för

att öka antalet röster som kvinnorna skulle ha medborgarrätt,» nej, »Det var för att både män och kvinnor just i sin olika egenart måste göra sig gällande vid skapandet av samhällets former».

Det är således denna programmatiskt oklara inställning (som LE inte problematiserar) till »det kvinnliga», som LE menar utvecklas mot en allt radikalare feminism av särartskaraktär. (s 120) Belägget torde utgöra de referat som finns i detta avsnitt av fyra kvinnors skrifter eller artiklar: Rosa Mayreder, Mathilde (och Mathias) Vaerting, Hagar Olsson och Sofi Lazarsfeldt. Nota bene: inte artiklar av någon eller av gruppen gemensamt i ämnet kvinnlighet.

Vaertings idéer var onekligen ganska roliga. De menade, på ett relativt modernt kvinnovetenskapligt sätt, att egenskaper var sociala, dvs att s k manliga egenskaper inte utgick från könet, dvs var naturbundna, utan ifrån makten. Situationen skulle jag t ex säga. Situationen utvecklar vissa egenskaper, som människor suger i sig, tvingas leva upp till etc. Med andra ord menade Vaertings att också kvinnor, om situationen blev omvänd, skulle hysa samma egenskaper. De hade också idéer om en s k polväxling: en mansstat som efterträddes av en kvinnostat osv.

Rosa Mayreder var – nota bene – inte särskilt tilltalad av Vaertings teorier. Men också hon hade »moderna» funderingar kring detta med de genusbestämda egenskaperna, samtidigt som hon halkade in i den rena särskildhetens tongångar när det gällde sådana företeelser som prostitution och krig där kvinnornas biologiska del i den s k reproduktionen ger dem ett annat förhållningssätt.

LE buntar emellertid ihop dessa två och etiketterar dem som företräderskor för en särartsfeministisk linje – vilket i sin tur således skulle vara belägg för att Tidevarvets feminism utvecklats i en radikal särartsinriktning. Efter denna presentation av de två skriver LE (s 122): »Kvinnorna kring Tidevarvet och Fogelstad såg möjligheten av en annan ordning i och med att kvinnor uppnått medborgarskap och de tänkte sig en balansmodell 'jämlighet' på samma sätt som Mayreder och Vaerting.»

Hur vet hon det? undrar jag. Här finns näm-

ligen inga hänvisningar, t ex se Kerstin Hesselgrens uttalande där och där, se Ada Nilssons tal inför den eller den församlingen, se en gemensam resolution, se deras gemensamma program där dessa idéer kan anas etc etc. Nej, ingen argumentation, inga belägg. Vi får bara LE:s ord på att så är fallet. Det räcker inte som vetenskaplig analys.

Nå men den finlandssvenska författarinnan Hagar Olsson då? Står hon inte för radikala särartstongångar – som då indirekt Tidevarvet delade? Hon tycks ju, vilket framgått av avhandlingens skiss av Honorine Hermelin, ha varit Honorine Hermelins käreasta under just denna period. (Vilket ju inte innebär att Ada Nilsson, Elisabeth Tamm, Kerstin Hesselgren eller Elin Wägner också förälskat delade samma åsikter – snarare tvärtom.)

Radikal var hon nog. Men om det handlar om kvinnlighetens egenart eller inte, det framgår inte, vare sig av artiklarna i sig eller i avhandlingens korta referat. Enligt LE är kontentan av Hagar Olssons artiklar, *'Den upproriska kvinnan'* och *'Den revolutionära kvinnosaken'*, den att kvinnor har en självständig och skapande sexualroll. Jag förmodar att LE tolkar detta som hemmahörande i en radikal särartsfeministisk hörna. Det kan man onekligen tvista om. Men poängen med Hagar Olssons artiklar var, vilket knappt antyds hos LE, en helt annan. De är välartikulerade feministiska utbrott – »en kvinna som inte är upprorisk är inte en kvinna – endast ett manligt bihang» – där Hagar Olsson med stor emfas driver sin tes, att kvinnorörelsen nu vilade på vetenskaplig bas, på samma sätt som socialismen. Där socialismens vetenskap var marxism, var feminismens sexualpsykologi och den hade nu visat att det var mannens biologiska underlägsenhet, hans impotensskräck, som var grunden till mäns förtryck av kvinnor. Denna dramatiska – och konfliktfyllda – idé tar således LE inte upp.

Dessa idéer hade Hagar Olsson inspirerats till av Sofi Lazarsfeldt. Och hos denna psykolog och författarinna (bl a till den stora bästsäljaren *'Hur kvinnan upplever mannen'*) finns den radikala, oförvanskade särartsfeminismen tydligt uttryckt. Och till yttermera visso finns här möjligen ett belägg för att Lazarsfeldts idéer direkt omfattas av en i redaktio-

nen, om än inte i den inre Fogelstadkostellationen. Casan Hermelin, syster till Honorine Hermelin uttryckte »övertygelse/n/ om en medveten kvinnlig insats i samhället».

Men räcker det för att tala om att det sker en *stegrad* utveckling av en särartsfeminism på Tidevarvets sidor? I slutet av avhandlingen inser också LE den bräckliga grunden och skriver:

»En del av de radikalfeministiska teorier som presenterades i Tidevarvet – polväxlingsteorier och närmast biologiska särartsuppfattningar i fråga om manligt och kvinnligt innehöll däremot alltför revolutionära uppfattningar om kvinnlighetens innebörd för att man ska kunna tala om någon gemensam uppslutning.»

Det var nog riktigt (dock skulle jag opponera mot karaktäristiken av Mayreder och Vaering som radikalfeminism). Men det innebär också att LE här tar avstånd ifrån sitt »resultat» om en växande radikal särartsfeminism i Tidevarvet. Tesen står kvar – obelagd, oundersökt.

Ambivalensens språk – besvärjelsens svar

Varför har det blivit så här? Varför har ingen i den forskarmiljö där denna avhandling diskuterats, på ett tidigt stadium protesterat och sagt att man måste argumentera för och belägga sina teser med fakta? Jag tror att det beror på att det inte har uppfattats som en tes. Man har sett dessa påståenden om kvinnlighet som ett slags självklarheter, ja rent av trivialiteter, som *inte äger vetenskapligt intresse*. Man har helt enkelt inte förstått att påståenden om kvinnlighet är viktiga påståenden, som måste underbyggas, på samma sätt som andra historiska figurers principiellt viktiga, ideologiska uttalanden självklart måste underbyggas. Antag att samma beläggsteknik som i LE:s avhandling använts i fråga om Per Albin Hanssons inställning till nazismen under kriget, där tesen drivits att Per Albin Hansson hade klara nazistiska sympatier. Nog hade det krävts vissa belägg innan man svalt det!

Nej, här handlar det om kvinnor och kvinnors syn på kvinnor och det uppfattas inte som ett vetenskapligt dilemma. På annat sätt kan jag inte förstå det. Det är djupt betänk-

ligt och skapar en känsla av överklighet och alienation.

Att LE själv drivit denna tes kan bero på en rad omständigheter. En – viktig – är naturligtvis en av feministiska frågor ointresserad forskningsmiljö. Men det räcker inte. Ansvaret för en avhandling är ändå författarinnans.

Det kan bero på att hennes förtrogenhet med materialet efter flera år har fått henne att anse att det är på detta sätt, dvs att det blivit en självklar del av hennes förståelse, som hon inte längre förstår att hon måste belägga. Framförallt spelar säkert Elin Wägner en dominant roll, tror jag, i LE:s förståelse av vad gruppen ansåg.

Och då närmar vi oss problemets kärna: delar av materialet *kan* förvisso visa på att här fanns en inställning om en specifik kvinnlighet (om den är av biologisk eller kulturell art skulle jag däremot omöjligen kunna avgöra). I *avhandlingen* finns visserligen uttalanden om denna specifika kvinnlighet blott på ett par ställen: där finns Elisabeth Tamm som skriver i Tidevarvet nr 8 1925 vid Fogelstadskolans invigning att »köns egenart» måste tillvaratas. Honorine Hermelin talar om att kvinnors insats i politiken måste understrykas – vilket *kunde* tolkas i tesens riktning. Slutligen finns hos LE också belägget att man kallade sin skola för »Den *kvinnliga* medborgarskolan» – vilket implicit skulle innebära att man måste ha haft ett kvinnligt medborgarinneideal – eller vad?

Med en annan materialbehandling – dvs ett flitigare utnyttjande helt enkelt av materialet, referat, citat – hade LE säkert kunnat finna bättre belägg för sin tes, det tvivlar jag inte på. Problemet är bara, vilket redan framgått av en del citat ovan, att en motsatt hypotes – att Fogelstadkvinnornas gemensamma grund var en humanistiskt färgad samartsfeministisk inställning lika bra, kanske bättre, kunnat beläggas.

I en resolution som antogs 1933, också det vid Fogelstadförbundets möte en pingst, uttalade de sig explicit för ett »mänskligt» medborgarskap, ett samartsmedborgarskap:

»enligt vår åsikt är människovärdet oberoende av ras och kön. Vi kvinnor av idag resa därför vårt krav på ett medborgarskap innebärande rätt och välja och utöva yrke på grund av erfa-

renhet och egen ansvarskänsla, oberoende av kön, civistånd etc.»

Det är således ett tydligt uttalande som direkt strider mot LE:s påstående att de eftersträvarde ett specifikt kvinnligt medborgarskap, byggt på kvinnliga egenskaper av ansvar och högre moral än män. Ändå, poängen är inte att byta ut LE:s påstående mot sin motsats. Det vore lika fel.

Både som enskilda och som grupp agerade de kaotiskt i denna fråga: de tycktes inte ha upplevt eller erkänt motsägelsefullheten mellan ståndpunkterna samart/särart som ett dilemma, utan blandade och gav friskt från dessa två argumentationskällor. I kraft av sin särskildhet och moderlighet och specifika andliga resning som bara kvinnor har, bör/skall/måste kvinnor få större, ett avgörande inflytande i politiken. Men de argumenterade, som framkommer ovan, lika friskt utifrån en renodlad samartsständpunkt. Mycket av den individualistiska, idealistiska och liberala ståndpunkt som t ex Honorine Hermelin hade och utvecklade i sina föreläsningar på Fogelstad, framförallt i hennes historieundervisning, bygger på den fundamentala jämlikhetens idé att här är inte jude eller grek, man eller kvinna – här människa och människa är ande.

Underordningen

Det är med andra ord materialets »tvåspråkighet» som är det stora vetenskapliga problemet. Det är denna tvåspråkighet som LE inte förmått analysera utan istället slätat ut. Så har hon skapat ett slags harmoni både vad gäller frågor och svar: vad ville de att kvinnor skulle göra med medborgarskap och rösträtt? Jo, förändra världen utifrån en kvinnligt kulturellt betingad särart.

Svaret är – vilket jag hoppas framgått – en ren fiktion, en slags önskan. *Men också frågan är fel* i den meningen att den inte är den rätta frågan att ställa för att förstå deras inställning till såväl kvinnlighet som position i samhället. Denna fråga är också ett exempel på den respekt som LE har inför dessa historiska gestalter, ty den är deras egen fråga. Hon borde, menar jag, gått bakom den och ställt

dem inför en betydligt brutalare fråga: *hur förhöll de sig till kvinnors underordning och till kvinnoförtryck? Hur förhöll de sig till den manliga maktstrukturen?*

Anledningen till att LE inte ställt frågan är förmodligen att såväl hon som hennes forskningsobjekt skyggar inför det tabu som – även för feminister – kvinnounderordningen är. LE är på inget vis ensam som kvinnoforskare att söka harmoni mellan kvinnor och att undvika det djupa obehaget: underordningens. Därför refererar inte LE Hagar Olssons artikel helt korrekt: det handlade om »*den upproriska kvinnan*» i konflikt med män. Därför blev Hagar Olssons artikel – såvitt jag kan förstå – en sådan provokation för Fogelstadkvinnorna. Faktum är att Hagar Olsson presenterade sin upproriska kvinna på Fogelstadförbundet, pingsten 1931 och det enda vi kan veta av diskussionerna är slutsatsen, som finns nedtecknad: att »kvinna måste bli självständigt kännande, tänkande och handlande, en varelse med egen rörelse, en självständig upptäcksresande, ej en följeslagerska». Åter verkar diskussionen ha undvikit det mest spänningsfyllda: »uppror» mot männen som härsarkast – för att använda Hagar Olssons terminologi, och i stället koncentrerat sig på »kvinna».

Det intressanta är att det är samma konfliktundvikande inställning som LE gör till sin och som innebär att hon får denna tolkning av begreppet feminism som en uppfattning av kvinnlighet och inte som en protest mot kvinnors underordning under män.⁶

Och det är därför hon tyvärr missar denna den mest centrala frågan, som borde ha stått i fokus och styrt avhandlingsarbetet, eftersom det är här som den gemensamma nämnaren ska sökas för de fem (eller sex). Det är kvinnounderordningens outhärdlighet, som de alla med sina handlingar på olika sätt visar att de inte accepterar, som är den gemensamma plattform de har för sina handlingar⁷ – *inte deras uppfattning om vad »kvinnor» är.*

Den senare frågan är en sekundärfråga, ja rent av en pseudofråga i detta sammanhang, ty *det är utifrån underordningens plats som tal om kvinnlighet – manlighet, kvinnligt, manligt, dvs tal om samart – särart kan förstås* och bli användbara som analytiska begrepp.

Dessa kvinnor talade inte fritt. Deras tal är både bundet och strategiskt. Deras tal är beroende av när, var och hur de talar. Vad som krävs är därför en mer sofistikerad analys, som vi kan nå genom att analysera *situationen* i sin komplexitet. Det är utifrån en sådan förståelse som dessa texter bör analyseras, ja, rent av konstrueras, snarare än dekonstrueras och det är i detta sammanhang som konstruktionen får hjälp av de dikotoma, klumpiga, men som jag ändå menar, nödvändiga begreppen samart – särart.

Det har utvecklats två kvinnovetenskapliga strategier gentemot dessa begrepp. Den ena går ut på att utifrån den egna ståndpunkten söka skapa en syntes, en harmoni. Detta är LE:s strategi. Hon anser själv, det är ganska uppenbart, att en »kulturellt skapad särart» är den enda rimliga ståndpunkten. Alltså blir det också Fogelstadkvinnornas. Det är ju möjligt att de – om problematiken hade funnits för dem – hade hamnat där. Den »kulturellt skapade särarten» är onekligen en syntes för ambivalenta. Men vad man då gjort är en anakronistisk pseudolösning, som bara hindrar förståelsen av dessa kvinnors historia.

Den post-moderna inställningen skulle – förenklat – kunna karaktäriseras med ett moraliserande avståndstagande från själva begreppsparet, som uppfattas som fångslande, stereotypa kategorier som tvingar tänkandet in i fyrkantiga jämburar.⁸

Men förkastar vi dessa begrepp – vi vill inte besvara denna idiotiska fråga huruvida vi är »lika» eller »olika» säger vi – *förkastar vi en metod för att förstå det de inte sa, men ville säga, det de sa, men kanske inte ville säga, det de sa, men otydligt.* Poängen är således inte att visa på deras ologiska tänkande, att »komma på dem» med inkonsekvenser, håna dem för deras oklarhet, utan att visa på spänningar, in-neboende motsättningar – vilket i sin tur inte heller är ett självändamål, utan snarare en diagnos på samhällets grundsjuka: kvinnounderordningen, kvinnoföraktet.⁹

II. Samart – Särart

Begreppsexercis

Det problematiska med begreppsparet likhet – särart är att det vid närmare granskning står för helt olika saker som befinner sig på olika nivåer. Det är för att markera på vilken nivå jag anser att denna diskurs ligger, som jag konsekvent bytt ut begreppet likhet mot ordet samart. (Dock med en viss risk, eftersom det är utifrån begreppet särart som begreppet samart har konstruerats – och som framgår nedan, innebär samartsståndpunkten att den ontologiska nivån inte är den väsentliga, den är snarare implicit, eller sekundär.) Det är givet att det handlar om utsagor om »naturen» – »karaktärsnaturen» – dvs föreställningar om könskollektiva »egenskaper» av psyktisk art. Det är en ontologisk nivå: föreställningar om köns »verklighet» och vara. Genom att urskilja denna ontologiska nivå, spaltar de två motsatta ståndpunkterna upp sig ganska enkelt:

a) samart

Den kan illustreras med Elisabeth Sofia Brenners berömda dikt till drottning Ulrika Eleonora vid hennes kröning:

»Vår kropp ej annat är
än Själens utanfoder
som hela skillna'n gör
emellan Han och Hon

Vad Själén kommer vid
så är den lika goder
ja, lika stor ändå,
hos mången Kvinnserson»

Samartsargumentationen förbehåller sig rätten att undvika definitioner av manligt/kvinnligt. Det är, oftast, ett sätt att resonera som tar avstånd i från egenskapsdiskussioner och »väsenden» överhuvudtaget och där individen är den självklara huvudpersonen. Vad som betonas är inte egenskapslikhet – utom på en viktig punkt, nämligen förmågan att tänka, intelligensen, förståndet, »huvudet». Den åberopar ofta ett slags odefinierad »mänsklighet» som förvisso kan ha en

tydlig manlig form. Vad samartsargumentationen betonar, är emellertid huvudets primat framom könets, samtidigt som den avvisar alla idéer om en särskild förbindelselänk mellan könet och hjärnan.

b) särart

Åter kan en dikt få illustrera denna position. Läs Honorine Hermelins poetiska ord till Ebba Holgersson:

»Nu ska här grejas
putsas och fejas
bort ur vårt sinne århundradens damm
Och ur det gömda
Träder den drömnda
Moderligheten i samhället fram»¹⁰

Särartens kvinna lutar sig mot århundraden av diskurser om Kvinnan med stort K eller Q, ett slags Platonsk kvinnourbild alltid i singularis men mäktig nog att gälla alla kvinnor, alla tider. Ty Kvinnan har en egendomlighet, ett slags grundämne eller essens i sig, också uttryckt som hos Honorine Hermelin ovan, en Moderlighet. Särartsargumenteringens logik kräver – förstås – en uppsplätning av egenskaper i typiskt manligt, typiskt kvinnligt och modellerade utifrån konkreta föreställningar om köns utseende och »funktion».

Här finns således en relativ klarhet vad begreppen står för. Denna begreppens relativa klarhet hindrar således inte att dessa historiska aktörer utan större problem blandar dem. *Varför gör de det?* Det är här som det är nödvändigt att undersöka när, var, hur, vem och vilka dvs att analysera *situationen* i vilken de olika uttalandena görs. Den »stora situationen» är självfallet den underordnande positionen. Underordningen för dessa kvinnor innebar framförallt att vara utanför och att ständigt försöka ta sig in, att tala på marginala och marginaliserade platser, inför marginaliserade grupper. De fångas ständigt av situationer präglade av politisk vanmakt och retoriskt överflöd. Självklart kan dessa situationer ha olika karaktär. Jag har renodlat två, betydelsefulla politiska situationer, där de två olika ståndpunkterna tydligt kan avläsas.

1. *Samartens retorik – den normala situationen*

Den normala, retoriska, situationen för dessa politiskt involverade kvinnor, var självfallet den som frammanades av det politiska programarbetet, såväl i Frisinnade kvinnors förbund som i tidskriften Tidevarvet.

Det är här som uttalandena om den liberala jämlikheten frodas, den som implicit bygger på en samartsuppfattning. Det ofta förekommande utropet »Kvinnor!» i denna kontext innebär ett medvetet sätt att tala om kvinnor som människor – antingen på en metafysisk nivå som ande i relation till GUD (uppåt) eller till DET DJURISKA (nedåt), eller på en politisk nivå som handlande subjekt i förhållande till ÖDET, HISTORIEN eller SAMHÄLLET.

Det är en icke offensiv position, där Kvinna/Man hand i hand står i ett slags relation med Ödet, Samhället, Historien. Det var uttalat viktigt för dessa frisinnade kvinnor att bedriva politik som inte skulle avfärdas med att den bestod av »kvinnofrågor» eller »kvinnosak». Visserligen var det kvinnor som talade och skrev, men de – och detta var visionen – skulle tala och skriva för »alla».

Talandet om kvinna/människa hade en viktig bevekelsegrund, nämligen att undvika maktdimensionen i relationerna mellan könen – som om *underordningen inte existerade* – där »Kvinnor!» blir män(iskors) like, är människor och ska avkrävas handling, mod, ansvar – som människor. Det är ett implicit samartsperspektiv som härskar, där harmonin kan vara strategisk skenbar.

Dessa »Kvinnor!» – som det ena ledet i begreppsparet »Kvinnor-Samhälle» förekommer ymnigt i Fogelstadskolans/gruppens material. Utropet föranleds av två situationer. Den ena är det enkla faktum att de talar till kvinnor: till skolklasserna på Fogelstad, inför de frisinnade kvinnorna på möten, i Tidevarvets spalter. »Kvinnor!» bör där förstås som ett enkelt hälsningsförfarande, ungefär som »Mina damer och herrar!» därför att de är i ett sammanhang där människor är kvinnor, där kvinnan blir synonym med människan. Den andra situationen är snarlik, men mer fylld av betydelse. »Kvinnor!» kan då förstås

som agitatoriskt, mer besvärjande, ungefär som utropet: »Kvinnor! Vakna!»

2. *Särartens retorik – den ofrivilliga situationen*

Emellertid – och detta är det fascinerande – föder ofta detta defensiva samartstal om kvinnor som människor ett parallellt, eller underförstått tal om »Kvinnan» där plötsligt väsenstankarna börjar operera, vrider det »mänskliga» kvinnliga ansvaret för samhället in på de s k kvinnliga områdena etc. Vad som då verkar ske är att relationen kvinna/människa – samhälle/öde etc »automatiskt» byts ut och omvandlas till den gamla »självlara» relationen kvinna – man. Och då börjar de idealtypiska genusfigurerna Hon och Han att fungera och närmast tvinga in sina talarinnor i en särartslogisk tvångströja.

Och paradoxerna kan fortsätta, ty det ofrivilliga särartstalet om »Kvinnor!» kan samtidigt förvandlas till ett subversivt maktspråk, ja, rent av till den konfrontation som de försökt undvika, eftersom en konfrontation ligger och lurar i själva laddningen mellan Kvinna – Man.

Jag tror att detta är en av anledningarna till att tal om kvinnor, framförallt på denna retoriska nivå, blir så ambivalent och motsägelsefullt. Kvinnor »är» inte människor – i en manlig maktstruktur – de återförs med hjälp av blotta ordet till ordningen, kedjade till det ständiga paret kvinna – man.¹¹

Tal om kvinnor som människor misslycka(de)s därför att i ett manligt normerat samhälle, dvs i ett traditionellt genussystem, kan kvinnor bara vara människor i jämförelse med män – som lika eller olika, som samart eller särart.

3. *Särartens tal – den extraordinära situationen*

Men det finns andra situationer där särartens tal inte är ofrivilligt utan mycket medvetet. Det är emellertid inte den normala poli-

tiska situationens tal, utan den unika, den förtvivalde. Den illustreras här med Elin Wagners utomparlamentariska försök att med hjälp av namnlistor, där kvinnor skrev under att de i händelse av krig skulle vägra gå ner i skyddsrum, skulle vägra bära gasmask – skulle vägra låta sig beskyddas. Idén bakom »Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget» byggde helt och hållet på könens fundamentala särart:

»Gör /vi/ nu detta, tvingas även männen, i kraft av sina urgamla instinkter att försvara de sina, att göra en yttersta ansträngning».

Elin Wagner drev frågan – och fick konstellationen med sig. Fredsfrågan är emellertid den avvikande – den exceptionella politiska handlingen där man går emot tabut: att explicit benämna män som motståndare, som hot.

De politiska kravens situation

Men hur såg de mindre desperata kraven ut, hur såg deras politiska sakfrågeprogram ut? Två av konstellationens kvinnor satt i riksdagen – Elisabeth Tamm och Kerstin Hesselgren. Denna plattform innebar oneklingen en konkretisering av politiken av ett annat slag än den marginaliserade position som den renodlat retoriska nivåns politik ovan.

När man talar om denna nivå, en politisk sakfrågenivå, glider naturligtvis begreppen lätt tillbaka till den gamla dikotomin, likhet – särart, där likhet står för jämlikhet/lika rättigheter (equal rights). Problemet med de lika rättigheterna och deras förhållande till en ontologisk nivå, är emellertid att de är beroende av sin kontext. Vi kan inte, utan att göra våld på historien, påstå, att de lika rättigheternas politik alltid var förbunden med en samartsinställning. Vi vet t ex av den historiska forskningen att rösträttskvinnorna krävde rösträtt utifrån såväl samarts- som särartsargument – som »människor» ska vi ha rösträtt, därför att det är rättvist, som »kvinnor» ska vi ha rösträtt för att kunna politiskt ut-

trycka vår särskildhet. På samma sätt kunde kraven på rätt till lika arbeten också ses ur de båda perspektiven: rätten skulle finnas eftersom kvinnor de facto var »lika», rätten skulle finnas för att fylla arbetet med en »kvinnlig» kompetens. Likaså kan krav på moderskapsförsäkring ha såväl en samarts- som en särarts-kontext: barnafödandet ska inte få hindra kvinnor att också förvärsarbete. En moderskapsförsäkring innebär därför att kvinnor inte avskedas från sina arbeten samt att de får lön under den tid de är hemma med barnet lyder samartsargumenteringen. En moderskapsförsäkring ska visa samhällets ekonomiska uppskattning av kvinnors moderlighet och göra det möjligt för dem att vara hemma med sina barn säger särartens argument. Det är således den ideologiska kontexten, argumenteringen bakom, som blir avgörande för att förstå politiken utifrån denna problematik.

Den politik som Fogelstadkvinnorna både anslöt sig till och själva aktivt drev var frågor om lika lön för män och kvinnor, kvinnors rätt till olika slag av arbeten, rätten för gift kvinna att förvärsarbete, rätten för gift kvinna att behålla sin nationalitet. Rättvisekravet fanns vidare bakom protesten mot den nya lösdriverilagen, vilken i sin tillämpning mot könshandeln enbart bestraffade kvinnor. De önskade därtill en sexualpolitik (eller som det då kallades, en befolkningspolitik) av tidstypiskt snitt: krav på sterilisering och utvecklad arvshygien – vad det nu kunde innebära. De krävde också smärtlindring vid förlossning, krav på moderskapsförsäkring, krav på större möjlighet för kvinnor att göra laglig abort, krav på slopande av preventivmedelslagen (som förbjöd annonsering av dylika ting fram till 1938) osv.

De hade vidare en unik miljöpolitik – som vi nu kallar det – dvs »jordfrågan», vilken innehöll en blandning av konservativa idéer om sk åborätt, (ett gammaldags arrendeförfarande) med radikalt miljövänliga idéer om jordbehandling osv.

Med denna analys av situationerna bakom de olika ståndpunkterna, har en ganska tydlig bild framträtt som kunde illustreras med hjälp av en fyrfältstabell:

	<i>rebellisk offensiv</i>	<i>traditionellt defensiv</i>
<i>samart</i>	riksdagsfrågor: rätt till arbete lika lön etc	samartsretorik/ programfrågor Hermelins hist.uppf. hjälpkurserna ¹²
<i>särart</i>	fredsfrågan jordfrågan	särartsretorik »Kvinnor!» »Kvinnan»

I försöken att träda in i samhället på de manliga villkoren uppträdde de således utifrån ett retoriskt samartsperspektiv. Det är en medveten, strategisk kvinnopolitik, som kan tolkas som en defensiv strategi för att inte skrämmas – se här, vi försöker inga konstigheter. Det kan också tolkas som ett försök att få den manliga makten att försvinna – genom att icke erkänna underordningens existens, genom att inte erkänna dikotomin Kvinna – Man.

Men vi ser också, att som politiska aktörer, dvs väl »inne», uppträder de snarast offensivt, i aktionerna för lika lön, mot försöken att förhindra gifta kvinnor vissa förvärvsarbeten etc. Om vi således kopplar de flesta av dessa sakfrågor till den normala retoriska programnivån, är det nog rimligt att karaktärisera denna politik som en feministisk reformism som pekar hän mot en liberal, individualistisk rättvisepolitik som tycks grundad i en samartsuppfattning.

Den visionen är den starka visionen och kanske skulle man därför kunna diskutera, om det inte var så, att det var samartsuppfattningen som var den medvetna uppfattningen som Fogelstadkvinnorna som grupp *ville* ge uttryck för.

Den defensiva särartens tal ser jag som det »slarviga» talet om »kvinnor!», det som kom, när de hamnade i retoriska situationer, när språket vrider de ganska banala fraserna om Kvinnan/Människan till ett särartstal. Särskilt i situationer där det handlar om kvinnor som mödrar – kunde man vidare hypotetiskt anta – blir denna vridning oemotståndlig.

Den fascinerande kategorin är därmed den som här kallas den offensiva särartens kategori. Det är den som är den problematiska, den udda och den motsägelsefulla. För att förstå den bättre tänker jag gå utanför Fogelstadgruppens krets och introducera Rosa Mayreder, hon som förekom i Tidevarvets spalter under tidigt 1920 tal, därför att här, hos en och samma kvinna, förekommer såväl den rebelliska samartens som den upproriska särartens tal, sida vid sida, tydligt artikulerat.

Rosa Mayreders stora förtvivlan – eller den rebelliska särartens tal

I sin bok *Sexualitet och Kultur* (Sthlm 1923) reflekterar Rosa Mayreder, på sidan 39, över temat den kvinnliga naturen och skriver:

»ty det kan ju också hända att det man förstär med den kvinnliga naturen i överflyttad mening ingalunda är någon elementär kraft, som leva outrotlig i konstitutionen, utan endast en anpassning till yttre inflytanden, något historiskt uppkommet som måste förvandla sig samtidigt med dessa inflytanden.»

Och hon konstaterar vidare, på sidan 87 att

»skall kvinnans betydelse och verksamhet i samfundslivet grunda sig på hennes absoluta olikhet med mannen, så är det liktydigt med att erkänna att motsatsen i könsdifferentieringen som det bestämmande för den kvinnliga personligheten. Men nu råkar varje normering som förutsätter en principiell könsplaritet i strid med den individuella differentieringens fakta.»

Till skillnad från Fogelstadgruppen (så vitt jag vet) såg Rosa Mayreder onekligen problemet i dess helhet:

»Här hotar ett olösligt dilemma. Om kvinnan endast i kraft av sin absoluta olikhet med mannen förmår finna nya riktlinjer för kvinnokönet livsställning, men just genom denna olikhet hänvisas till ett annat livsområde än det manliga, hur kan hon då skaffa sig tillräckligt inflytande i mannens politiska värld? /../ Ty så länge man framhårdar att försöka bestämma kvinnornas ställning efter vad 'kvinnan' är 'till sin natur' och härifrån hoppas uppnå nya normer kommer kvinnokönet trots sin medborger-

liga myndighet att sakna verklig frihet till självbestämmande.»

Så vad säger Rosa Mayreder? Hon uttrycker tveksamhet över uttryck som den »kvinnlige naturen», vilket hon både ser som ett uttryck för den historiska utvecklingen och som stridande mot den individuella »differentieringens fakta», dvs en påtaglig verklighet. Längre fram markerar hon ytterligare sitt avståndstagande med att sätta såväl »kvinna» som »till sin natur» inom citationstecken. Dessutom drar hon de politiska slutsatserna att rent strategiskt är en särartsståndpunkt hopplös för kvinnor, som vill nå medborgerlig status och personlig frihet.

Rosa Mayreder tycks vara ett klart fall av en feminist med en individualistisk samartsuppfattning, som såg och erkände problemet på ett mycket medvetet sätt. Men så enkelt är det inte. Det var inte för inte som Elin Wägner såg en själsfrände i Rosa Mayreder.

Ty bläddrar man fram till sidan 110 kan man läsa följande programuttalande:

»Men endast om kvinnorna allmänt begripa att deras mission i det sociala livet måste vara en annan än männens, om de uppställer mot de rådande manliga värdena sina egna, från den naturgivna olikheten utgående, kommer de att med sitt inträde i det politiska livet vända ett blad i världshistoriens bok.»

Det är här som den stora ledan infinner sig och man börjar ge de »postmoderna» rätt och vill stunta i hela problematiken. Hur *kan* Rosa Mayreder, som på sidan 39 så begåvat uttryckte sig mot »naturen» och på sidan 87 såg den individuella differentieringens fakta och dessutom insåg det feministiska dilemma, hur kan hon på sidan 110 gå emot sig själv så uppenbart?

Att det handlar om två helt olika logiker är helt klart. Att författarinnan inte bryr sig om deras motsägelsefullhet är också uppenbart. Jag föreställer mig att hon »gjort» så här:

Det är som om hon drog en skarp linje genom människorna – av båda kön – och vad gällde överdelen, hjärtat, hjärnan och förståndet, så härskar det individuella samartsperspektivet. Men underdelen – för båda könen – platsen för den fatala biologin – ser hon utifrån en helt annan logik. Det är här

»olikheten» är placerad. Och när Rosa Mayreder talar om »olikheten» är det olikheten i fortplantningens drama hon talar om. Däri såg hon också underordningens orsak: »utgångspunkten för all olikhet mellan könen är den ojämna fördelningen av fortplantningens uppgifter.»

Poängen – om det finns en sådan – är emellertid att det inte bara är kvinnan/djuret/honan som styr talet om det säregna. Det handlar i kanske ännu högre grad om mannen/djuret/hanen. Det är denna hanne som Rosa Mayreder ser som det stora hotet: det manliga djuret som skapar världskrig, människoslakt och prostitution. I denna djuriska manlighet vill inte/kan inte Rosa Mayreder känna igen sig. Med andra ord: den rebelliska särartens tal skulle kunna tolkas så, att där Rosa Mayreder – och Fogelstadkvinnorna? – inte längre betraktar män som människor, så upphör automatiskt samartargumenteringen att verka och in träder ett särartens tal, som behandlar båda kön som biologiska kollektiv, präglade av sin natur.

När männen uppfattades som genier, andlighet, storhet, mänsklighet, anslöt sig Fogelstadkvinnorna – och Rosa Mayreder? – helhjärtat till denna mänsklighet, i en symbiotisk samartssträvan av liberal, individualistisk karaktär.¹³

Det historiska perspektivet, eller: det spelar en roll när man talar

Det som gör hela denna fråga så infekterad är att den ständigt håller genusproblematiken vid liv och på ett irriterande sätt rör vid underordningens problematik. Det är också en fråga som växer i intensitet och betydelse för allt fler kvinnor. Det var i och med det moderna projektets födelse som samart/särartsproblematiken föddes som en politisk maktfråga på grund av idén om den abstrakta, jämlika människan. Var det bara en »han» eller kunde det också vara en »hon»? Så blev denna i och för sig urgamla fråga om »lika» eller »olika» en akut och växande maktfråga, eftersom svaret fick direkta konsekvenser. Om samma sort – så samma rättigheter och

skyldigheter. Om olika sort – så olika rättigheter och skyldigheter.

Så avslöjar därför dessa och andra kvinnor med sina ständiga krav på delaktighet, demokratins manlighet och den demokratiska genusdiskursen, samtidigt som den tvingar in dem/oss i detta filosofiskt sett enfaldiga dilemma att ständigt uttala sig om vad de/vi är, vad de/vi inte är, vad de/vi vill, vad de/vi inte vill, dvs att ständigt definiera sig/oss själva i förhållande till normen, mallen, »män». Och det gäller inte bara det egna jaget, det gäller att som tillhörande sorten kvinna dessutom uttala sig för hela denna sort.¹⁴ Men problemet är än mer vittomfattande. Det handlar överhuvudtaget om vad »man» ska ha kvinnor till i moderna samhällen. Jag har i ett annat sammanhang (Se SOU 1990:44, kapitel 3, Genussystemet) kallat det för en växande könskonflikt, skapad av demokratins och kapitalismens integrativa logiker i motsättning mot genussystemets segregeringande logik. Jag har där visat på att konflikten dels skapat »likhetens» dels »olikhetens» problem – som endast kvinnor blivit bärare av och på olika sätt fått förhålla sig till. Det är med andra ord ett sätt att namnge de konflikter som uppstått och uppstår när kvinnor ska integreras i ett samhälle, som ju de facto är uppbyggt kring det ena könets supremati. Ett annat sätt att som Alva Myrdal tala om kvinnor som sociala problem. Detta »sociala problem», dvs könskonflikt, måste följaktligen växa, ju mer kvinnor inlemmas i samhället.

Samart/särartstalet är med andra ord ett maktinfekterat tal, en diskursiv tvångströja som feminister och kvinnopolitiker, för att inte tala om kvinnoforskare, antingen aningslöst klär på sig eller förtvivlat brottats med. Ty ständigt hålls diskursen vid liv, framförallt av dem som med särartens tal söker skapa förståelse och legitimitet åt den demokratiska paradoxen: kvinnornas underordning. Vad vi ser är därför en intrikat härva, där kvinnor utifrån en påtvingad diskurs om kvinnlighet, talar kvinnor »till rätta» in i en underordnad genusposition.

Nu får detta tal om kvinnlig särart olika konsekvenser beroende av tid och plats. I den för (– och tidig) demokratiska epoken, med sin formella uteslutning av kvinnor från det

»verkliga» livet, var detta tal knutet till de ödsliga, marginaliserade platser som feminister var hänvisade till. Och förvisso skapade denna marginaliserade plats ett sätt att tala om kvinnor, som intimt följde den traditionella genusuppfattningen om kvinnlighet, med små djärva utvecklingar längs med de feministiska dygdestigarna. Men där *kunde* särartens tal leda till krav på jämlikhetsreformer, rösträtt t ex, medan tal om det kvinnligt säragna i vårt moderna samhälle blir explosivt på ett helt annat sätt. Att jag här, på slutet av denna redan långa artikel, kommer in på ett till synes helt nytt problemområde, beror på, att denna problematik som vi nu formulerar och begreppsätter, direkt färgar av sig på den forskning som vi bedriver.

Det är ett dilemma som angår oss, som vi tar ställning till, eller försöker låta bli att ta ställning till och på olika sätt kan detta få direkt konsekvens för vår analys av våra historiska hjältinnor, en analys som lätt blir normativ och moraliserande eller problemundvikande.

Men problematiken är inte bara vetenskaplig, den är också politiskt viktig på ett helt annat sätt än igår. Förvisso befinner vi oss också ofta i retoriska situationer – pratsituationer. Och liksom dessa kvinnor slirar vi ack så lätt in på den ofrivilliga särartens spår. Alltjämt tvingas vi in i talsituationer »som kvinnor» om »kvinnor» och talet vrids återigen av »det falliska språkets» logik in mot det särskilda. Vad vi också delar med dem – antar jag – är vår förtvivlan över en alltmer destruktiv, nedsmutsad, aggressiv och katastrofal värld, där vi liksom Rosa Mayreder låter den rebelliska särartens logik skänka oss skenhelig tröst – och vissa politiska poänger.

Det som skiljer oss från mellankrigstidens kvinnor är, att våra ord inte längre ekar i tomma rum. Tvärtom. Det spelar, i dagens politiska situation med en välfärdsstat på renovering, en ganska stor roll vad vi säger och vilka resultat vi anser att vi som forskare kommer fram till. Det innebär att särartens tal får en helt annan politisk laddning och direkt riskerar att legitimera kvinnors nya sär- och underordnade platser i den krakelerande välfärdsstaten.

NOTER

- 1 Barbro Alving. *Personligt, Dagböcker & brev 1940-1949*. Gidlunds 1990, s 256 f.
- 2 Margareta Lindholm, *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*. Monograph from the Department of Sociology, no 44 University of Gothenburg November 1990.
- 3 Lena Eskilsson, *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga Medborgarskolan på Fogelstad*, Carlssons 1991, s 72: ett exempel: »I det här avsnittet vill jag beskriva Frisinnade Kvinnors yttre något snåriga historia, resonera kring några teman i dess program samt antyda något om de idémässiga rötterna i radikalism, svensk liberalism och frisinne.»
- 4 Här är f ö Siri Derkert friare i sin graffitti på tunnelbanestationen Östermalmstorg i Stockholm, där Holgerssons namn finns med.
- 5 LE s 20, »för att förstå FK:s övertygelse om kvinnors potentiella förmåga att verka systemförändrande måste man utgå från deras föreställningar om kvinnlighet.»
- 6 Jmf med den amerikanska kvinnohistorikerdiskussionen att försöka bestämma vad »feminism är». Se t ex Karen Offen Defining Feminism: A Comparative Historical Approach, i *Signs* vol 14, no 1, Autumn 1988.
- 7 En tanke inspirerad av Maud Eduards, se Den feministiska utmaningen. Kvinnors kollektiva handlande, i ant. *Kontrakt i kris. Från ojämlig till ojämslälld*. Ut kommer på Carlssons 1992.
- 8 Joan Scott, French feminists and the Rights of Man: Olympe de Gouge's Declaration, i *History Workshops*, issue 28, autumn 1989, samma Deconsturcting Equality versus Difference: or, the Uses of Poststructuralists Theory for feminism, *Feminist Studies* 14, no 1 (Spring 1988) s 33-50.
- 9 *ibid.*
- 10 Dikt skriven förmodligen av Honorine Hermelin till Ebba Holgersson. Hos LE.
- 11 Minns de italienska feministernas försök att värja sej ur fällan på 1970-talet med sitt »ordspråk»: En kvinna utan en man är som en fisk utan en cykel.
- 12 hjälpkurser = kurser för kvinnor för att de skulle komma i fatt män, höja sig till mäns nivå etc.
- 13 Kanske kan detta sätt att deschiffra det ambivalenta talet om »det kvinnliga» också användas i en mer övergripande analys. I perioder av kulturpessimism och civilisa-

tionskritik tenderar särartens tal att överrösta samarten. Det är onekligen också perioder då särartsmanligheten står lågt i kurs.

- 14 På denna nivå är naturligtvis det post-moderna avståndstagandet enmanciperande, dvs att vägra tala i sådana termer.

SUMMARY

Starting as a review of the dissertation by Lena Eskilsson, about »Fogelstagruppern», a group of liberal feminists in the in-between-war period in Sweden, this article deals with the problem of »sameness» and »difference», mainly as a scholarly problem. Its main thesis is that avoidance from the problem, that often creates same kind of compromise between the standpoints, leads to misinterpretation and misunderstanding of the historical text and events. The ontological dilemma of »sameness» or »difference», which must be divided from the dichotomy of equality – difference, (which refers to the political reform level) is here analyzed as a dilemma which emerged with the democratization of societies, which revealed the subordination of women. Instead of avoiding the problem by creating some kind of harmony, the article try to show the fruitfulness of the opposite method.

Yvonne Hirdman
 Professor i kvinnohistoria
 Göteborgs Universitet
 S-412 98 Göteborg
 Sverige